

ŁUKASZ KACZMAROWSKI
INSTYTUT SZTUKI, POLSKA AKADEMIA NAUK

MUZYKA BALETOWA ALEKSANDRA TANSMANA
– PREZENTACJA ŹRÓDEŁ I PERSPEKTYWY BADAWCZE*

Imponujący dorobek kompozytorski Aleksandra Tansmana obejmuje ponad czterysta dzieł zarówno koncertowych, jak i scenicznych, począwszy od muzyki orkiestrowej, kameralnej, solowej, po opery i balety, a nawet muzykę filmową, teatralną i radiową¹. Ten kompozytor i pianista wirtuoz cieszył się w okresie międzywojennym oraz w latach powojennych międzynarodową popularnością nieosiągalną dla żadnego ówczesnie żyjącego polskiego twórcy, łącznie z Karolem Szymanowskim. Mając zaledwie trzydzieści cztery lata, doczekał się już pierwszej poświęconej mu monografii autorstwa amerykańskiego muzykologa Irvinga Schwerké². W Polsce natomiast twórczość przebywającego od 1919 r. w Paryżu Tansmana była przeważnie niedoceniana, co przejawiało się niewielką liczbą wykonań koncertowych i wydanych partytur, jak również opracowań naukowych. W czasach PRL-u muzykolodzy bardzo oszczędnie poruszali w swoich publikacjach tematykę tansmanowską, ponieważ – jako twórca emigracyjny, mieszkający po drugiej stronie „żelaznej kurtyny” – został wykluczony z oficjalnej narracji. Poza nielicznymi artykułami Zofii Helman czy Tadeusza Kaczyńskiego aż do lat osiemdziesiątych nie pojawiła się w kraju żadna większa publikacja o tym twórcy. Wraz z wyłonieniem się nowych kierunków awangardowych gasło też zainteresowanie Tansmanem we Francji. Pierwszą monografią wydaną w Polsce była książka autorstwa Janusza Cegiełły, która ukazała się w roku śmierci kompozytora – 1986³. Po przemianach ustrojowych zaczęto przywracać jego

---

* Artykuł powstał w ramach programu Narodowego Instytutu Muzyki i Tańca „Białe plamy – muzyka i taniec” w edycji na l. 2021–22, finansowanego ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

1 Anna Granat-Janki, „Wprowadzenie”, w: *W hołdzie Aleksandrowi Tansmanowi (1897–1986)*, red. Anna Granat-Janki, Wrocław 2018, s. 7.

2 Irving Schwerké, *Alexandre Tansman, compositeur polonais*, Paris 1931.

3 Janusz Cegiełła, *Dziecko szczęścia. Aleksander Tansman i jego czasy*, t. 1–2, Warszawa 1986, wyd. 2, Łódź 1996.

twórczość kulturze narodowej: coraz częściej pojawiały się artykuły, powstawały prace magisterskie i doktorskie⁴. Choć szczegółowa prezentacja aktualnej literatury poświęconej Tansmanowi wykracza poza przyjęte założenia niniejszego komunikatu, należy podkreślić aktywność naukową dwóch polskich badaczek – Anny Granat-Janki oraz Małgorzaty Gamrat, których artykuły oraz wystąpienia konferencyjne dotyczą różnych aspektów jego twórczości. Pierwszy katalog dzieł Tansmana powstał natomiast w 1995 r. we Francji⁵. Publikacja Géraalda Hugona została następnie zrewidowana oraz uzupełniona przez autora o najnowsze dostępne informacje i w 2012 r. wydana w formie internetowej, głównie z myślą o wykonawcach⁶. W ostatnich latach, dzięki zaangażowaniu córek kompozytora, opublikowano też szereg pozycji książkowych, między innymi zapisane przez niego wspomnienia⁷ czy korespondencję z Édouardem Ganchem⁸.

Muzyka Tansmana, skazana w Polsce na dziesiątki lat zapomnienia, przeżywa obecnie swój renesans i stanowi niezwykle bogaty zasób oryginalnej literatury dla muzyków, do której coraz częściej sięgają orkiestry, zespoły kameralne oraz soliści, w szczególności pianiści i gitarzyści. Jest również tematem badań naukowych, zgodnie z występującym we współczesnej muzykologii trendem do opracowywania twórczości mniej znanej⁹. Aktualny stan liczebny prac można ocenić jako dość dobry, jednak w bogatym dorobku kompozytora wciąż pozostają obszary nienależycie zbadane, bądź wręcz pominięte. Jednym z nich, na co wskazuje Anna Granat-Janki, jest jego twórczość baletowa¹⁰. Pomimo nieustającego zainteresowania naukowców spuścizną Tansmana, w dalszym ciągu nie ukazała się żadna praca monograficzna dotycząca jego muzyki scenicznej, a w dostępnej literaturze nie odnajdziemy zbyt wielu informacji o baletach. Krótkie adnotacje odnoszące się do treści librett, czy bardzo ogólna charakterystyka muzyki oraz podstawowe informacje o wykonaniach, to wszystko, czym obecnie dysponujemy. W najnowszym wydaniu popularnego przewodnika baletowego Ireny Turskiej z 2021 r. zamieszczony został opis tylko jednego

4 Przekrojowy wgląd w stan badań nad twórczością Tansmana przedstawia Anna Granat-Janki w artykule „Aleksander Tansman – z badań nad życiem i twórczością polskiego kompozytora emigracyjnego”, w: *Twórcy, źródła, archiwa*, red. Beata Bolesławska-Lewandowska, Jolanta Guzy-Pasiak, Warszawa 2017 (= *Muzyka Polska za Granicą* 1), s. 23–37.

5 Géraald Hugon, *Alexandre Tansman (1897–1986), Catalogue de l'œuvre*, Paris 1995.

6 Géraald Hugon, *L'œuvre d'Alexandre Tansman. Catalogue pratique*, 2012 (publikacja internetowa): http://www.musimem.com/Tansman_Catalogue_pratique.pdf, dostęp 25 VII 2022.

7 Alexandre Tansman, *Regards en arrière: Itinéraire d'un musicien cosmopolite au XXe siècle*, red. Cédric Segond-Genovesi, Mireille Tansman-Zanuttini, Marianne Tansman-Martinozzi, Château-Gontier sur Mayenne 2013.

8 *Alexandre Tansman: Un musicien entre deux guerres. Correspondance avec Édouard Ganche (1922–1941)*, red. Ludovic Florin, Mireille Tansman-Zanuttini, Paris 2018.

9 Aktualizowane na bieżąco wykazy nagrań muzyki Tansmana i publikacji na jego temat można znaleźć na stronie internetowej poświęconej kompozytorowi, prowadzonej przez stowarzyszenie Les Amis d'Alexandre Tansman: <http://www.alexandre-tansman.com>, dostęp 25 VII 2022.

10 Zob.: A. Granat-Janki, „Aleksander Tansman – z badań nad życiem”, s. 35.

baletu Tansmana oraz krótkie wzmianki o kilku pozostałych w komentarzu¹¹. Jest to zapewne wynik braku dostępnych opracowań, nie zaś przeświadczenia, że są to utwory niewarte uwagi.

Celem niniejszego komunikatu jest usystematyzowanie i przedstawienie podstawowych informacji o baletach Tansmana ze wskazaniem najważniejszych źródeł do ich opracowania oraz nakreślenie perspektyw badawczych, na podstawie przeprowadzonych przeze mnie kwerend oraz analiz. Już wstępne rozpoznanie tej tematyki pozwala przypuszczać, że były to dzieła nie tylko w swoim czasie popularne, lecz także prezentujące bardzo wysoki poziom kompozytorski i artystyczny. Zachowały się liczne pozytywne recenzje przedstawień, a także dane świadczące o ogromnej wręcz liczbie wykonań niektórych baletów z udziałem światowej klasy tancerzy. Tansman współpracował na tym polu z najznamienitszymi zespołami i choreografami, takimi jak Kurt Jooss (1901–79), Olga Prieobrażenska (1871–1962), Rudolf Laban (1879–1958) czy Jean Börlin (1893–1930), który stał na czele konkurencyjnego wobec Ballets Russes Diagilewa zespołu Ballets Suédois i tworzył widowiska do muzyki najwybitniejszych kompozytorów francuskich, takich jak Debussy, Ravel, czy członków grupy Les Six. Balety Tansmana prezentowane były na wielu renomowanych scenach, dość wspomnieć o Metropolitan Opera w Nowym Jorku, czy słynącym z premiery *Święta Wiosny* Strawińskiego Théâtre des Champs-Élysées w Paryżu. Przywołując postać Igora Strawińskiego, należy podkreślić też wieloletnią przyjaźń łączącą muzyków, a także fakt, że Tansman był autorem poświęconej mu monografii, której spora część w sposób naturalny dotyczy jego twórczości baletowej¹². Jest też niemal pewne, że Strawiński zaznajomiony był przynajmniej z niektórymi baletami Tansmana, przyjaciele mieli bowiem w zwyczaju – szczególnie w okresie pobytu na emigracji w Stanach Zjednoczonych – do prezentowania sobie nawzajem utworów, nad którymi aktualnie pracowali¹³. Kompozytor był związany z baletem również instytucjonalnie – piastował stanowisko dyrektora muzycznego Archives internationales de la danse (AID), założonego przez Rolfa de Maré (1888–1964), mecenasa wspomnianych Ballets Suédois. Stowarzyszenie było organizatorem międzynarodowego konkursu choreograficznego, w którym brały udział wybitne zespoły baletowe, i w którego jury zasiadał Tansman¹⁴. Był on zatem zewsząd otoczony przez teatr i taniec, działał na tym polu bardzo aktywnie i trudno wyobrazić sobie, by traktował ten obszar swojej twórczości marginalnie. Wypełnienie luki w badaniach nad dorobkiem Tansmana w postaci opracowania baletów wydaje się więc niezwykle istotne.

11 Zob.: Irena Turska, *Przewodnik baletowy*, Kraków 2021, s. 454–456.

12 Alexandre Tansman, *Igor Stravinsky. The Man and His Music*, New York 1949.

13 Zob.: List A. Tansmana do M. Mihaloviciego z 24 XI 1945 r., w: Mireille Tansman-Zanuttini, „Krag przyjaciół Aleksandra Tansmana w środowisku muzycznym”, w: *W hołdzie Aleksandrowi Tansmanowi*, s. 122.

14 J. Cegiella, *Dziecko szczęścia*, wyd. 2, t. 1, s. 322–323.

Sumę wszystkich baletów skomponowanych przez Tansmana podaje się w literaturze najczęściej w liczbie jedenastu¹⁵, w rzeczywistości jednak uzależnione jest to od przyjętych kryteriów, które decydują o włączeniu danego dzieła do tej grupy. Podstawowy zasób stanowią utwory, które od początku były pisane przez kompozytora z myślą o przeznaczeniu scenicznym, ale zdarzają się i takie, które pierwotnie były utworami symfonicznymi bądź fortepianowymi, a element taneczny był zjawiskiem wtórnym. Taka sytuacja miała miejsce w przypadku baletu *La Grande Ville* w choreografii Kurta Joossa, który początkowo wykorzystywał do swej kreacji scenicznej muzykę *Sonatine transatlantique*, a w późniejszym czasie Tansman skomponował do baletu muzykę oryginalną¹⁶. Balet *Le Cercle Éternel* w choreografii Jeana Börlina powstał natomiast z połączenia utworów symfonicznych – *Ouverture symphonique* oraz *La Danse de la Sorcière*, który pierwotnie miał być częścią planowanego, niezrealizowanego przez Tansmana baletu *Le Jardin du Paradis* na podstawie baśni Andersena, a po zarzuceniu pomysłu scenicznego stał się samodzielnym utworem koncertowym, przynoszącym kompozytorowi światowy rozgłos¹⁷. Podobnie rzecz się miała z *Quatre danses polonaises* – suitą orkiestrową, która na fali ogromnej popularności została wykorzystana do spektaklu tanecznego¹⁸. Poemat choreograficzny *La Sulamite* (1946) jest natomiast zrewidowaną wersją skomponowanego w tym samym roku poematu muzycznego *Le Cantique des Cantiques* na orkiestrę kameralną, który uzyskał dodatkowo funkcję taneczną¹⁹. Przykładów wykorzystania dzieł instrumentalnych Tansmana do przedstawień baletowych jest jeszcze więcej²⁰. Pozostałe utwory baletowe wyszczególnione w katalogu dzieł Tansmana autorstwa Géralda Hugona, to kompozycje pisane od samego początku z myślą o wystawieniach scenicznych, do konkretnego libretta. Do baletów z muzyką oryginalną zaliczyć można zatem: *Sextuor* na orkiestrę (1923), *Lumières* na orkiestrę (1931–32), *La Grande Ville* (1935²¹ wersja na dwa fortepiany, 1944 wersja na orkiestrę), *Bric à Brac* na orkiestrę (1935–37), *He, She and I* na orkiestrę (1946), *Le Train de Nuit* na dwa fortepiany (1951), *Les Habits Neufs du Roi* na orkiestrę (1958–59) oraz *Résurrection* na orkiestrę (1961–62)²². Przedmiotem moich zaplanowanych badań będą w pierwszej kolejności właśnie te utwory.

15 Zob.: G. Hugon, *Alexandre Tansman*, s. 5–7, A. Granat-Janki, „Aleksander Tansman – z badań nad życiem”, s. 35.

16 J. Cegieła, *Dziecko szczęścia*, wyd. 2, t. 1, s. 324–325.

17 Ibid., s. 155–156.

18 Zob.: G. Hugon, *L'œuvre d'Alexandre Tansman. Catalogue pratique*, VII. 2. Ballets.

19 Ibid., IV. 2. Orchestre de chambre.

20 W programie wydarzenia „Rythme et structure” zorganizowanym w Théâtre de la Cité internationale w Paryżu w dn. 18–23 II 1974 r. znajduje się informacja o spektaklu *Sequence* w choreografii Aline Roux do muzyki *Six Mouvements pour orchestre à cordes* Aleksandra Tansmana.

21 Janusz Cegieła za datę premiery uznaje 21 XI 1932 r., por.: J. Cegieła, *Dziecko szczęścia*, wyd. 2, t. 1, s. 325.

22 Lata podają za: G. Hugon, *L'œuvre d'Alexandre Tansman. Catalogue pratique*. Daty powstania wymienione w katalogu oparte są na trzech źródłach i są uprzywilejowane według następującej kolejności: 1. data widniejąca na autografie, 2. data publikacji, 3. data widniejąca w spisie utworów zamieszczonym w przywoływanej już publikacji Janusza Cegieły.

Il. 1. Fotografia z inscenizacji baletu *La Grande Ville / The Big City*, zamieszczona w programie występów Ballets Jooss w Dartington Hall w Devon w Wielkiej Brytanii, sezon 1939–40 (?). Fot. autor nieznany, reprodukcja dzięki uprzejmości Les Amis d'Alexandre Tansman

Najważniejsze źródła do opracowania to autografy muzyczne oraz wydania. Te pierwsze można podzielić na kilka grup, w zależności od obranego kryterium: kompletności w odniesieniu do wersji finalnej utworu (fragment, rękopis kompletny, rękopis zdekompletowany) oraz przeznaczenia, bądź etapu procesu twórczego (szkic, rękopis oficjalny, rękopis odrzucony, rękopis edycyjny). Większość rękopisów muzycznych baletów, szczególnie tych kompletnych, znajduje się w dziale muzycznym Bibliothèque nationale de France (dalej jako: BnF) i pochodzi z dwóch źródeł: archiwum prywatnego kompozytora oraz wydawnictwa Éditions Max Eschig, z którym przez wiele lat Tansman był związany. Zbiory pozyskane z archiwum prywatnego (Fonds Tansman) zostały przekazane do BnF przez córki kompozytora, Mireille Tansman-Zanuttini oraz Marianne Tansman-Martinozzi, fundatorki stowarzyszenia Les Amis d'Alexandre Tansman²³. Archiwum wydawcy (Fonds Eschig) to depozyt wydawnictwa Durand-Salabert-Eschig, którego prawami dysponuje obecnie Universal Music Publishing Group. Oprócz tego rękopisy muzyczne znajdują się w archiwum wydawnictwa Max Eschig (nie wszystkie bowiem zostały zdeponowane w BnF, w archiwum wciąż znajduje się na przykład autograf edycyjny niewydanego baletu *Lumières*²⁴) oraz w prywatnych zbiorach rodziny, zarządzanych przez stowarzyszenie Les Amis d'Alexandre Tansman, gdzie odnaleźć można przede wszystkim autografy szkicowe, notatki z poprawkami i wersjami fragmentów oraz odręczne odpisy librett. Zaplanowane na nieodległą przyszłość dalsze kwerendy pomogą mi w ustaleniu, czy zachowały się jeszcze inne materiały źródłowe tego typu. Wszystkie balety poza *Lumières*, *La Grande Ville* w wersji orkiestrowej, *He, She and I* oraz *Le Train de Nuit* zostały opublikowane. Wydawcą był paryski Max Eschig, choć w jednym przypadku – *Les Habits Neufs du Roi* – druku dokonał Universal Edition w Wiedniu. Utwory orkiestrowe wydawano za każdym razem nie tylko w formie pełnej partytury, ale również wyciągu fortepianowego²⁵. Szczególnie interesującą współczesną publikacją jest *Big City* z 2001 r. pod redakcją Clare Lidbury, która oprócz materiału nutowego w wersji na fortepian solo zawiera rekonstrukcję kinetograficznego zapisu baletu *La Grande Ville* autorstwa Kurta Joossa²⁶. Rewizji wydania dokonała Anna Markard

23 Pragnę złożyć serdeczne podziękowania Pani Mireille Tansman-Zanuttini za udostępnienie mi unikatowych materiałów i nadzwyczajną życzliwość podczas mojej kwerendy w Paryżu. Dziękuję również Panu François-Pierre'owi Goyowi oraz Pani Anne Renault z działu zbiorów muzycznych BnF za wszelką okazaną mi pomoc, Panu Damienowi Degraeve'owi z Universal Music za udostępnienie depozytu Fonds Eschig, Panu Géraldowi Hugonowi, Pani dr hab. Jolancie Guzy-Pasiak oraz Panu Andrzejowi Wendlandowi za liczne, bezcenne wskazówki.

24 Informację tę uzyskałem od autora katalogu *L'œuvre d'Alexandre Tansman. Catalogue pratique*, Pana Géralda Hugona, który na podstawie kwerendy w archiwum wydawnictwa Max Eschig przeprowadzonej w l. 2008–09 dokonał korekty we wpisie dotyczącym baletu *Lumières* w stosunku do katalogu z 1995 roku. Korekta dotyczyła m.in. daty powstania dzieła oraz liczby części (obrazów).

25 Wszystkie balety orkiestrowe miały opracowane przez kompozytora wyciągi fortepianowe na fortepian solo, na fortepian na cztery ręce bądź na dwa fortepiany.

26 *Kurt Jooss, Big City*, red. Clare Lidbury, Southwold 2001.

(1931–2010), córka legendarnego choreografa, kontynuatorka jego działalności tanecznej. Dzięki szczegółowej labanotacji²⁷, obszernemu komentarzowi historycznemu oraz materiałowi ikonograficznemu (por. il. 1), zespoły baletowe mają możliwość odtworzenia oryginalnej wersji dzieła, wraz z choreografią, kostiumami i scenografią. To zupełnie wyjątkowa sytuacja na tle pozostałych baletów, które nie miały tyle szczęścia i w dalszym ciągu są przez zespoły taneczne zapomniane. Warto jednak zaznaczyć, że podejmowane są w Polsce próby przywrócenia dzieł baletowych Tansmana na sceny teatralne i filharmoniczne. Takie inicjatywy są jednak wyjątkowo nieliczne i dotyczą bardzo wąskiej grupy utworów²⁸.

Źródłem pośrednim pomiędzy autografami muzycznymi a publikacjami drukiem pozostają wydania z odręcznie naniesionymi przez kompozytora poprawkami, uwagami i sugerowanymi zmianami lub wariantami, zapisywanymi zarówno na partyturach orkiestrowych jak i wyciągach fortepianowych. Takie druki przechowywane są przede wszystkim w archiwum rodzinnym i były prywatnymi egzemplarzami Tansmana, których używał na co dzień, na przykład podczas wykonań, zarówno prywatnych, jak i publicznych. Niewykluczone, że więcej podobnych dokumentów zachowało się w innych archiwach. Materiał ten stanowi doskonałe źródło nie tylko do prześledzenia procesu twórczego, lecz także próby poznania interpretacji artystycznej kompozytora jego własnych dzieł, podjętej na podstawie zachowanych w egzemplarzach oznaczeń dyrygenckich oraz dodatkowych wskazówek naniesionych jego ręką. Dzięki dokumentom autoryzacyjnym uzyskanym od stowarzyszenia Les Amis d'Alexandre Tansman oraz wydawnictwa Universal Music miałem możliwość zaznajomienia się z większością rękopisów baletów z muzyką oryginalną z obydwu archiwów w Bibliothèque nationale de France (Département de la Musique). Do tej pory zaglądano do nich sporadycznie – przy okazji katalogowania bibliotecznego bądź wykorzystania w celach wykonawczych. Autografy te nigdy nie były przedmiotem pogłębionych badań i analiz, nie powstało jak dotąd również żadne ich szczegółowe opracowanie. Wykaz niniejszych rękopisów znajduje się w Aneksie I na końcu tekstu.

Poza ustaleniem stanu zachowanych źródeł muzyki baletowej Tansmana, starałem się również zgromadzić informacje o rejestracjach tych utworów. Podobnie jak w przypadku innych gatunków scenicznych, twórczość baletowa Aleksandra Tansmana doczekała się do tej pory stosunkowo niewielkiej liczby profesjonalnych nagrań, a większość z nich została zrealizowana w ostatnich dwóch dekadach. Niektóre balety nie zostały

27 Termin określający szczególny typ kinetografii, czyli mechanizmu zapisu ruchów ludzkiego ciała, opracowany przez wspomnianego wcześniej Rudolfa Labana, autora choreografii do baletu *Sextuor* Tansmana, wybitnego pedagoga tańca. Do grona jego uczniów należał m.in. Kurt Jooss, a kontynuatorką ich myśli o tańcu i ruchu była słynna Pina Bausch.

28 Przykładem może być wykonanie *Sextuor* w spektaklu *Balety polskie* w choreografii Jacka Tyskiego przez Polski Balet Narodowy (premiera 10 XI 2017 r., Teatr Wielki – Opera Narodowa), czy wykonanie koncertowe tego samego dzieła podczas gali finałowej Tansman Festival w Łodzi przez Polską Orkiestrę Radiową pod batutą Łukasza Borowicza (23 XI 2014 r.).

nigdy nagrane i wciąż czekają na realizację, inne zaś zostały utrwalone i zarchiwizowane, ale nie są powszechnie dostępne. Zestawienie nagrań baletów, do których udało mi się dotrzeć, znajduje się w Aneksie II. Niezbędne przy opracowywaniu zagadnień związanych z twórczością baletową Tansmana jest również poznanie materiałów związanych z wystawieniami scenicznymi, w szczególności programów, recenzji, wycinków z prasy oraz ikonografii. Poszukiwania utrudnia fakt występowania niektórych z nich pod różnymi tytułami, w zależności od miejsca lub okoliczności wystawienia. Przykładowo, balet *Sextuor* funkcjonował również pod nazwami: *The Tragedy of the Cello*, *Silvester-spuck*, *Sextuor, ballet radiophonique*²⁹ oraz *Mélodrame pour six instruments* (jako spektakl dla dzieci)³⁰. *La Grande Ville* wystawiane było wielokrotnie, a raczej przede wszystkim jako *The Big City*, ale funkcjonował również tytuł niemiecki – *Die Großstadt*. Część tego typu dokumentów znajduje się w Bibliothèque nationale de France (niektóre z nich są zdigitalizowane i opublikowane w zbiorach cyfrowych Gallica) i w kolekcji stowarzyszenia Les Amis d'Alexandre Tansman (zob. il. 1 i 2). Planowane kwerendy obejmą w przyszłości również Deutsches Tanzarchiv w Kolonii, w którym przechowywane jest archiwum zespołu Ballets Jooss, L'Archivio Storico delle Arti Contemporanee, czyli archiwum Weneckiego Biennale oraz inne instytucje, z którymi współpracował Tansman w zakresie przedstawień baletowych, przede wszystkim we Francji, Niemczech, Włoszech i Stanach Zjednoczonych.

Najwcześniejszy balet Aleksandra Tansmana został wydany w roku 1923, ostatni zaś – w 1962. Pierwszy powstał zatem niedługo po przybyciu do Paryża, a ostatni już w dojrzałym, szczytowym okresie twórczości w latach sześćdziesiątych. Pozostałe powstawały sukcesywnie w latach trzydziestych, czterdziestych i pięćdziesiątych. Ze względu na tę okoliczność, stanowią doskonały materiał do badań nad ewolucją języka muzycznego Tansmana na przestrzeni jednego gatunku. Istotna jest próba odpowiedzi na pytanie, czy balety podążały za zmianami języka muzycznego występującymi w innych gatunkach, czy pozostawały bardziej konserwatywne, czy może właśnie były polem do eksperymentów. Opracowanie tego korpusu twórczości może również poszerzyć wiedzę o wkładzie Tansmana w ogólną historię baletu – gatunku bardzo intensywnie rozwijającego się w I poł. XX w. – i umiejscowić go w kontekście innych utworów baletowych oraz widowisk tanecznych tamtego okresu. Przytoczone wcześniej argumenty pozwalają przypuszczać, że balet był dla samego kompozytora bardzo ważnym obszarem działalności. Przyszłe wnioski mogą zatem przyczynić się do przewartościowania dotychczasowych poglądów na temat jego całego dorobku twórczego i rzucić nań nowe światło.

29 Zob.: J. Cegiella, *Dziecko szczęścia*, t. 1, s. 479.

30 W archiwum Les Amis d'Alexandre Tansman zachowały się dokumenty potwierdzające funkcjonowanie utworu pod tym tytułem, m.in. zaproszenie na spektakl organizowany przez zespół Théâtre Gérard Philipe de Saint-Denis w paryskim Théâtre Hébertot w dniu 3 I 1969 r., a także wycinek z regionalnej gazety *Le Havre* z dn. 26 II 1969 r., informujący o wystawieniu spektaklu dla dzieci w miejscowym domu kultury.

Il. 2. Telegram Adolpha Bolma do Aleksandra Tansmana przesłany po sukcesie baletu *Sextuor* (*La tragédie du violoncelle*) w Chicago (26 XII 1926), b.d. Fot. reprodukowana dzięki uprzejmości Les Amis d'Alexandre Tansman

ANEKS I

Autografy muzyczne baletów Aleksandra Tansmana z muzyką oryginalną przechowywane w Bibliothèque nationale de France³¹

Sextuor (1923), wyd. Éditions Max Eschig

- Sygn. RES VMA MS-1675 – autograf edycyjny kompletny, sporządzony czarnym tuszem, liczne dopiski różowym tuszem (zmiany w tekście muzycznym), czerwoną i niebieską kredką (oznaczenia wykonawcze dyrygenckie) i ołówkiem (oznaczenia wykonawcze, dynamika) notatka dotycząca pierwszych wykonań scenicznych, suplementy na luźnych kartach (opisy słowne zmian w tekście muzycznym, zmiany w tekście muzycznym z dopiskiem „Version du Metropolitan Opera de New York”), dołączona drukowana etykieta „Copyright 1929 by Editions Max Eschig”, na końcu sygnatura czerwoną kredką „AlTansman”, 84 s. + supl.
- Sygn. MS-25164* – autograf całości utworu w wyciągu fortepianowym, sporządzony czarnym tuszem, dopiski ołówkiem i czerwonym tuszem (zmiany w tekście muzycznym), zawiera libretto, suplement na luźnej karcie (wersja tekstu muzycznego), na końcu datowanie: „Paris, 1923”, 10 s. + supl.

31 Gwiazdką oznaczono egzemplarze z depozytu wydawcy (Fonds Eschig) nieuwzględnione w katalogu internetowym BnF.

Lumières (1931–32), niewydany

- Sygn. RES VMA MS-1676 – autograf niekompletny (brak V obrazu) w uproszczonym zapisie od dwóch do czterech pięciolinii w systemie, sporządzony czarnym tuszem, nieliczne dopiski ołówkiem, 28 s.
- Sygn. RES VMA MS-1677 – autograf fragmentu utworu w wyciągu fortepianowym (cztery ręce), sporządzony czarnym tuszem, zapis przerwany w numerze 17 I obrazu, 17 s.

La Grande Ville (wersja na dwa fortepiany) (1935), wyd. Éditions Max Eschig

- Sygn. MS-25152* – autograf edycyjny kompletny, sporządzony czarnym tuszem, niebieską kredką zaznaczony podział systemów i numery stron, dopiski ołówkiem, zaznaczenie czerwoną kredką, u góry s. 1 „à Kurt Jooss || La Grande Ville || Ballet en 3 tableaux || Scenário de Kurt Jooss || Alexandre Tansman”, na końcu sygnatura „AlTansman” i datowanie „Darlington Hall, 1935 (3?)”, 16 s.
- Sygn. RES VMB MS-139 – autograf szkicowy fragmentów utworu, sporządzony czarnym tuszem, dopiski ołówkiem, zapiski słowne w języku niemieckim, 10 s.
- Sygn. RES VMA MS-1681 (1) – autograf niekompletny, sporządzony czarnym (dwie pierwsze części) i brązowym tuszem (część trzecia), dopiski ołówkiem, czerwoną i niebieską kredką, tekst muzyczny cz. III niedokończony, cz. II zatytułowana „Dans le” (skreślone) „Quartier Ouvrier”, sygnatura „ATansman”, pieczęć SACEM z datą 17 VI 1937, 7 s. + 1 karta innych wymiarów.
- Sygn. RES VMA MS-1681 (2) – autograf partii 2. fortepianu, kompletny, sporządzony czarnym tuszem, dopiski ołówkiem (dynamika, oznaczenia wykonawcze), papier Registre Z.R.C. Extra Strong, suchy stempel „P.B.”, u góry s. 1 „à Kurt Jooss || 2^d piano || La Grande Ville (Ballet en 3 tableaux) || AlTansman”. Tytuły części: „La rue”, „Cité Ouvrière”, „Dancing”, na końcu sygnatura „AlTansman”, 11 s.
- Sygn. RES VMA MS-1682 – ozalid pierwszego wydania drukowanego z licznymi poprawkami sporządzonymi tuszem i ołówkiem, pieczęć SACEM z datą 3 XI 1937, 30 s.

Bric à Brac (1935–37), wyd. Éditions Max Eschig

- Sygn. MS-25014* – autograf edycyjny kompletny, sporządzony czarnym tuszem, liczne dopiski innymi kolorami tuszu, dopiski kredką czerwoną i niebieską (oznaczenia wykonawcze dyrygenckie), podziały systemów dodatkowo oznaczone długą czerwoną linią, podane dokładne tempo metronomowe, u góry s. 1 niebieskim tuszem „Partition symphonique || [nieczyt.] à Lyon”, załączony suplement na osobnej karcie koloru żółtego („13” – zmiany w tekście muzycznym), na końcu datowanie „1935”, 95 s. + supl.
- Sygn. MS-25134* – autograf edycyjny kompletny, sporządzony czarnym tuszem, nieliczne dopiski ołówkiem, papier Registre Z.R.C. Extra Strong, bardzo nieliczne poprawki w tekście muzycznym, widoczne różnice w sile nacisku na pióro (dynamika, tempo, artykulacja mogły zostać dopisane później), podziały systemów dodatkowo oznaczone czerwoną kredką, na s. 13 poprawka, na s. 20 czerwoną kredką pionowe przekreślenie całego taktu we wszystkich partiach, na s. 27 zmiana koloru tuszu na niebieski, na s. 86 skreślenia taktów, na ostatniej stronie u dołu „Paris VII – Rigi-Paris X – 1935 || Orchestration La Clusaz, Paris VII–VIII – 1937”, 99 s.

- Sygn. RES VMA MS-1678 – autograf całości utworu w wyciągu fortepianowym, sporządzony czarnym tuszem, dopiski ołówkiem (oznaczenia wykonawcze, dynamika), czerwoną (podkreślenia tempa) oraz niebieską (znaki „?” na s. 14) kredką, niewielka liczba skreśleń i poprawek, papier Registre Z.R.C. Extra Strong, suchy stempel „P.B.”, na końcu sygnatura „Alexandre Tansman”, „VII–X – 1937”, 23 s.
- Sygn. RES VMA MS-1679 – autograf szkicowy wyciągu fortepianowego, sporządzony czarnym tuszem, dopiski ołówkiem, papier Registre Z.R.C. Extra Strong, na s. 1 u góry sygnatura „[nieczyt.] AlTansman”, z początku zapis bardzo staranny, od nr. 5 szkicowy, z licznymi poprawkami, wersjami, zmianami, skreśleniami i przeniesieniami, na s. 20 spis obsady, od s. 21 do końca szkice do innego/innych utworów (niezidentyfikowane), na s. 20 „Concertstück” przekreślone i zastąpione „Improvisation”, 24 s.
- Sygn. RES VMA MS-1680 (1), RES VMA MS-1680 (2) – suplementy; autografy fragmentów utworu, sporządzone czarnym tuszem, dopiski niebieskim tuszem, papier z suchym stemplem „Éditions Max Eschig 48 rue de Rome – Paris”, tytuł z dopiskiem „(Chant du Violon) || A. Tansman”, fragmenty do umieszczenia w partyturze ork., wyjaśnienie miejsca dodania suplementu: pierwsze dwie karty „3e mesure après N 13”, u dołu wyjaśnienie słowne, drugie dwie karty „3e mesure après N 43”, 3 s. + 3 s.

La Grande Ville (wersja na orkiestrę) (1944), niewydany

- Sygn. GF-RES VMA MS-141 – autograf oficjalny kompletny, na kalce technicznej Independent Music Publishers New York (Maestro No. 112), sporządzony czarnym tuszem, zapisany jednostronnie, brak poprawek, u góry s. 1 „à Kurt Jooss || La Grande Ville || The Big City || Alexandre Tansman”, na końcu „Rights of public performance reserved exclusively to the Ballets Jooss. Alexandre Tansman || Los Angeles, Dec. 1944”, 28 s.

He, She and I (1946), niewydany

- Sygn. MS-25668 – autograf oficjalny kompletny, na kalce technicznej National Blue Print Co. New York (Natco–No. 24), sporządzony czarnym tuszem, zapisany jednostronnie, bez poprawek, na końcu sygnatura i datowanie „Alexandre Tansman || Hollywood, Janvier 1946”, 44 s.
- Sygn. MS-25669 – autograf całości utworu w wyciągu fortepianowym, na kalce technicznej Independent Music Publishers New York (Maestro No. 106), sporządzony czarnym tuszem, nieliczne dopiski ołówkiem, zapisany jednostronnie, brak poprawek, na końcu sygnatura i datowanie „Alexandre Tansman || Hollywood, Jan. 1946”, 18 s.
- Sygn. MS-25670 – autograf szkicowy fragmentów utworu w uproszczonym zapisie trzech pięciolinii w systemie, sporządzony ołówkiem na papierze nutowym z wydrukowaną pięciolinia i kluczami w układzie na głos i fortepian, zapisany jednostronnie, na s. 1 u góry „He, She and I || Alexandre Tansman”, 38 s.

Le Train de Nuit (1951), niewydany

- Sygn. MS-26064 – autograf szkicowy całości utworu, sporządzony niebieskim tuszem, sporo dopisków różowym tuszem, zieloną kredką oraz ołówkiem. Strona tytułowa ozdo-

- biona kolorowymi motywami geometrycznymi, u góry „Alexandre Tansman”, na środku „Le train de Nuit („Night Train”. – „Nachtzug”) || Ballet de Kurt Jooss” poniżej monogram „A.T.”, u dołu „PARIS. || MARS–AVRIL 1951”, w tekście muzycznym takty numerowane, poprawki, skreślenia, na przedostatniej stronie zaznaczony czas trwania „16”, na ostatniej stronie zapis tekstu muzycznego ołówkiem, wycięcie fragmentu papieru w prawym dolnym rogu ostatniej karty (wklejony prawdopodobnie do rękopisu o sygn. MS-26065), 9 k.
- Sygn. MS-26065 – autograf całości utworu, sporządzony czarnym tuszem, nieliczne dopiski ołówkiem, czerwoną i niebieską kredką, na s. 1 u góry po lewej „(Ballet de Kurt Jooss)”, na środku „«Le Train de Nuit» (Nightrain) || (pour deux pianos)”, po prawej „Alexandre Tansman”, takty ponumerowane, podane dokładne tempo metronomowe, na s. 23 wklejony taśmą fragment papieru z tekstem muzycznym, pochodzący prawdopodobnie z rękopisu o sygn. MS-26064, na końcu sygnatura i datowanie „Alexandre Tansman || Paris 1951”, 24 s.

Les Habits Neufs du Roi (1958–1959), wyd. Universal Edition

- Sygn. RES VMA MS-1683 – autograf całości utworu z suplementem na luźnych kartach (m.in. druk okładki z librettem), sporządzony czarnym tuszem, nieliczne dopiski i poprawki niebieskim i czerwonym tuszem, papier z suchym stemplem „Éditions Max Eschig 48 rue de Rome – Paris”, na stronie tytułowej dedykacja „à Charles Brück”, „Commande || Pour le Festival International || de Musique Contemporaine de la Biennale || de Venise, 1959” oraz inne zapiski (skład orkiestry, notatki o wykonaniach i in.), na stronie verso notatki o pierwszym przedstawieniu, opis zaczerpnięty z *The devoted friend* Oscara Wilde’a w języku angielskim, wklejony wycinek prasowy i cytat z wywiadu z Albertem Einsteinem, na dwóch ostatnich stronach dopiski (s. 36 uwagi do interpretacji, s. 37, projekt strony tytułowej sporządzony niebieskim tuszem), w tekście muzycznym korekty w oznaczeniach numeracji, błąd paginacji (dodana s. 15a), pieczęć SACEM z datą 26 VI 1959 r., 37 s.

Résurrection (1961–62), wyd. Éditions Max Eschig

- Sygn. RES VMA MS-1684 – autograf szkicowy fragmentów utworu w uproszczonym zapisie na kilku pięcioliniach w systemie, sporządzony niebieskim i czarnym tuszem, w tekście muzycznym pierwsze dwadzieścia dwie strony w bloku, pozostałe na luźnych kartach różnych wymiarów z zapisem szkicowym fragmentów utworu, podane dokładne tempo metronomowe, dużo skreśleń, poprawek i dopisków różnymi kolorami tuszu (zob. il. 3), szkic strony tytułowej, suplement w postaci luźnej karty z opisem poprawek, 22 s. + 5 k. + supl.

ANEKS II

Dostępne nagrania audio lub audio-video baletów Aleksandra Tansmana z muzyką oryginalną

Sextuor

CD: *Alexandre Tansman, Ballet Music / Sextuor, Bric à brac*, Polish Radio Symphony Orchestra, dyr. Łukasz Borowicz, Wojciech Michniewski, CPO, 2017.

Lumières

Brak informacji.

La Grande Ville (wersja na dwa fortepiany)

CD: *Alexandre Tansman. Works for Two Pianos*, Duo d'Accord (Lucia Huang, Sebastian Euler), SWR Music, 2018.

CD: *Alexander Tansman, Grande Ville. Works for Piano Duo*, Baayon Duo (Dorota Motyczńska, Paweł Motyczński), DUX, 2021.

Bric à Brac

CD: *Alexandre Tansman / Ballet Music. Sextuor, Bric à brac*, Polish Radio Symphony Orchestra, dyr. Łukasz Borowicz, Wojciech Michniewski, CPO, 2017.

CD: *Tansman / Symphony No. 4, Bric-à-Brac Ballet*, Bamberger Symphoniker, dyr. Israel Yinon, Koch Schwann, 2000.

La Grande Ville (wersja na orkiestrę)

Brak informacji.

He, She and I

Brak informacji.

Le Train de Nuit

CD: *Alexandre Tansman. Works for Two Pianos*, Duo d'Accord (Lucia Huang, Sebastian Euler), SWR Music, 2018.

CD: *Aleksander Tansman. Utwory na dwa fortepiany*, Mikołaj Pacholczyk, Witold Holtz, Ars Sonora, 2020.

Les Habits Neufs du Roi

Arch.: *INA Presents: Glinka, Saint-Saëns, Tansman, Tchaikovsky. Maison de la Radio Orchestre National de France, April 6, 1965*, Orchestre National de France, dyr. Jean-Baptiste Mari, L'Institut national de l'audiovisuel, 2019.

Résurrection

Arch.: *L'invitation à la danse: Résurrection*, reż. Pierre Viallet, dyr. Jean Perisson, wyst. Claire Motte, Youri Algaroff, Jean-Pierre Toma i in., Radiodiffusion Télévision Française, 1963 (wersja telewizyjna).

BIBLIOGRAFIA

- Cegiełła, Janusz. *Dziecko szczęścia. Aleksander Tansman i jego czasy*. T 1–2. Łódź: Wydawnictwo 86 Press, 1996.
- Granat-Janki, Anna. „Aleksander Tansman – z badań nad życiem i twórczością polskiego kompozytora emigracyjnego”. W: *Twórcy, źródła, archiwa*, red. Beata Bolesławska-Lewandowska, Jolanta Guzy-Pasiak, 23–37. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2017 (= Muzyka Polska za Granicą 1).
- Hugon, Gérald. *Alexandre Tansman (1897–1986). Catalogue l'œuvre*. Paris: Éditions Max Eschig, 1995.
- Hugon, Gérald. *L'œuvre d'Alexandre Tansman. Catalogue pratique*, http://www.musimem.com/Tansman_Catalogue_pratique.pdf, dostęp 25 VII 2022.
- Kurt Jooss. *Big City*, red. Clare Lidbury. Southwold: Dance Books Ltd., 2001.
- Tansman, Alexandre. *Igor Stravinsky. The Man and his Music*. New York: G.P. Putnam's Sons, 1949.
- Tansman, Alexandre. *Regards en arrière: Itinéraire d'un musicien cosmopolite au XXe siècle*, red. Cédric Segond-Genovesi, Mireille Tansman-Zanuttini, Marianne Tansman-Martinuzzi. Château-Gontier sur Mayenne: Éditions Aedam Musicae, 2013.
- Tansman-Zanuttini, Mireille. „Krağ przyjaciół Aleksandra Tansmana w środowisku muzycznym”. W: *W hołdzie Aleksandrowi Tansmanowi (1897–1986)*, red. Anna Granat-Janki, 103–133. Wrocław: Akademia Muzyczna im. Karola Lipińskiego, 2018.
- Turska, Irena. *Przewodnik baletowy*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 2021.
- W hołdzie Aleksandrowi Tansmanowi (1897–1986)*, red. Anna Granat-Janki. Wrocław: Akademia Muzyczna im. Karola Lipińskiego, 2018.

ALEXANDRE TANSMAN'S BALLET MUSIC: SOURCES AND RESEARCH PERSPECTIVES

After decades of absence from Polish musical culture, the music of Alexandre Tansman is now returning to the country's concert halls. Orchestras, chamber ensembles and soloists are eagerly turning to his rich and varied output, which is also increasingly being explored in academic research and studies of various kinds. Despite this growing interest, there are still some areas of Tansman's legacy that have not been adequately researched. They certainly include his ballet music. This brief report aims to systematise existing knowledge concerning Tansman's ballets, list the key sources for their study, and outline research perspectives. There are numerous arguments to support the thesis that ballet was an important field of work for this composer. Among other things, he collaborated with eminent choreographers (Rudolf Laban, Kurt Jooss, Jean Börlin), and his ballets were staged at famous venues (Metropolitan Opera, Théâtre des Champs-Élysées). Some of them, such as *Sextuor* and *La Grande Ville* [The big city], gained immense popularity and were repeatedly performed in Europe and the United States. Apart from composing original ballet music, Tansman worked with choreographers to adapt his symphonic works for dance spectacles. His enduring friendship with Igor Stravinsky may also have been significant in the context of his ballet output.

Preliminary archive research conducted thanks to the support of the composer's daughters has turned up sources that may serve as the basis for further studies. Music autographs kept at the Bibliothèque nationale de France (both sketches and engraver's manuscripts), as well as score editions, recordings and such historical records as letters, reviews and iconography may, despite some gaps, make a full-scale study of Alexandre Tansman's ballet output possible in the future.

Translated by Tomasz Zymer

Słowa kluczowe / keywords: Aleksander Tansman / Alexandre Tansman, balet / ballet, neoklasycyzm / neo-Classicism, XX wiek / 20th century, Paryż / Paris, muzyka polska / Polish music

---

Łukasz Kaczmarowski – absolwent muzykologii na Uniwersytecie Jagiellońskim, doktorant w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk (Szkoła Doktorska IPAN Anthropos). Od 2015 r. związany z Narodowym Instytutem Fryderyka Chopina, obecnie na stanowisku adiunkta muzealnego. Kurator wystaw, m.in. pokazów specjalnych rękopisów muzycznych F. Chopina, redaktor publikacji muzealnych. W kręgu jego zainteresowań badawczych znajduje się muzyka francuska i polska I poł. XX w., ze szczególnym uwzględnieniem nurtu neoklasycyzmu i twórczości Aleksandra Tansmana.

lukasz.kaczmarowski@ispan.pl

Trzeci tom serii „Muzyka polska za granicą”

„American dream”. Polscy twórcy za oceanem

red. Beata Bolestańska-Lewandowska

i Jolanta Guzy-Pasiak

Archiwalne zeszyty „Muzyki”

2010–2022

zamówienia: wydawnictwo@ispan.pl
